يىپەك يولى مەدەنىيىتىگە دائىر كىتابلار

ئادىل مۇھەممەت

قەدىمكى خوتەن

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

يىپەك يولى مەدەنىيىتىگە دائىر كىتابلار

ئادىل مۇھەممەت

قەدىمكى خوتەن

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

古代和田：维吾尔文 / 阿迪力·穆罕默德著. — 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2008.11
(新疆丝绸之路文化丛书)
ISBN 978-7-228-12064-2

I. 古… II. 阿… III. 文化史—和田地区—古代—维吾尔语（中国少数民族语言） IV. K294.52

中国版本图书馆CIP数据核字（2008）第177254号

责任编辑 热依汗古丽·库尔班
责任校对 阿依古丽·沙比提
特约校对 万力·在顿
封面设计 王 洋
出版发行 新疆人民出版社
地　　址 乌鲁木齐市解放南路348号
电　　话 (0991)2827472
邮　　编 830001
经　　销 新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷 新疆翼百丰印务有限公司
开　　本 880×1230 毫米 1/32
印　　张 8.75
印　　次 2008年11月第1版
版　　次 2008年11月第1次印刷
印　　数 0001－5000
定　　价 20.00元

يىپەك يولى مەدەنىيىتىگە دائىر كىتابلار

قەدىمكى خوتەن

ئاپتورى: ئادىل مۇھەممەت
مەسئۇل مۇھەررىرى: رەيھانگۈل قۇربان
مەسئۇل كوررېكتورى: ئايگۈل سابىت
تەكلىپلىك كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: ۋاڭ ياڭ
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون: 2827472 — 0991
پوچتا نومۇرى:830001
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
باسقۇچى: شىنجاڭ يىبەيفېڭ مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 8.75
نەشرى: 2008 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2008 - يىلى 11 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 5000 — 0001
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-228-12064-2
باھاسى: 20.00 يۈەن

ئاپتورنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

ياش تەتقىقاتچى ئادىل مۇھەممەت 1967 - يىلى 8 - ئايدا مەكىت ناھىيىسىنىڭ يانتاق يېزىسىدا زىيالىي ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 1986 - يىلىدىن 1991 - يىلىغىچە شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىدا ئوقۇغان. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن مەكىت ناھىيىلىك مەدەنىيەت ئىدارىسى، ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى، قەشقەر ۋىلايەتلىك مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداش - باشقۇرۇش ئورنى ۋە قەشقەر ۋىلايەتلىك ساياھەت ئىدارىسى قاتارلىق ئورۇنلاردا ئورۇن مەسئۇلى ۋە ئىدارە باشلىقى بولۇپ ئىشلىگەن. 2000 - يىلى 1 - ئايدا مەملىكەت بويىچە «مەدەنىيەت خىزمىتىدىكى ئىلغار خىزمەتچى» بولۇپ باھالانغان. 2003 - يىلى 8 - ئايدىن تا ھازىرغىچە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات - نەشرىيات ئىدارىسى ئوقۇش - تەكشۈرۈش ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى بولۇپ ئىشلەپ كەلمەكتە.

ئادىل مۇھەممەت تارىخ ۋە مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ھەققىدىكى تەتقىقاتىنى 1990 - يىلى باشلىغان بولۇپ، ھازىرغىچە ئىزچىل تۈردە بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتلار بىلەن شۇغۇللىنىپ، تارىخ، ئارخېئولوگىيە، مەدەنىيەت يادىكارلىقى، مەدەنىيەت - سەنئەت، ساياھەتچىلىك قاتارلىق ساھەلەر بويىچە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ، 100 پارچىدىن ئارتۇق ئىلمىي ماقالە ئېلان قىلىپ، جەمئىيەتتە بەلگىلىك تەسىر قوزغىغان.

ئادىل مۇھەممەتنىڭ تارىخ، ئارخېئولوگىيە، مەدەنىيەت يادىكارلىقى قاتارلىق جەھەتلەردىكى تەتقىقاتىدا قولغا كەلتۈرگەن

此为试读,需要完整PDF请访问: www.ertongbook.com

نەتىجىلىرىنىڭ مەھسۇلى بولغان «قەشقەردىكى قەدىمكى ئىزلار»، «مەكىت تارىخىدىن تېزىسلار»، «قەدىمكى قەشقەرنىڭ تارىخ - جۇغراپىيىسى»، «باياۋاندىكى مەڭگۈلۈك ناخشا — دولان»، «مەكىت تارىخ - مەدەنىيىتى»، «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىق جەۋھەرلىرى» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلىرى نەشر قىلىنغان.

ئادىل مۇھەممەت ھازىر جۇڭگو ئۇيغۇر تارىخى - مەدەنىيىتى تەتقىقاتى ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو مۇزېيشۇناسلىق ئىلمىي جەمئىيىتى ۋە جۇڭگودىكى مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى يېزىقلىرىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى ۋە مۇقام ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى.

كىرىش سۆز

خوتەن ۋىلايىتى — تارىم ئويمانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبى قىسمىغا جايلاشقان. شەرق تەرىپى بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن، جەنۇب تەرىپى شىزاڭ ئاپتونوم رايونى بىلەن، غەرب تەرىپى قەشقەر ۋىلايىتى بىلەن، شىمال تەرىپى ئاقسۇ ۋىلايىتى بىلەن تۇتىشىدۇ. غەربىي جەنۇب تەرىپى كەشمىر (ھىندىستاننىڭ ئەمەلىي كونتروللۇقىدىكى رايون) بىلەن چېگرىلىنىدۇ. چېگرا لىنىيىسىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 210 كىلومېتىر، شەرقتىن غەربكىچە بولغان ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 670 كىلومېتىر، جەنۇبتىن شىمالغىچە بولغان كەڭلىكى تەخمىنەن 600 كىلومېتىر. ئومۇمىي يەر مەيدانى 274 مىڭ 800 كۋادرات كىلومېتىر. قارمىقىدا بىر شەھەر، يەتتە ناھىيە (خوتەن شەھىرى، گۇما ناھىيىسى، قاراقاش ناھىيىسى، خوتەن ناھىيىسى، لوپ ناھىيىسى، چىرا ناھىيىسى، كېرىيە ناھىيىسى، نىيە ناھىيىسى) بار. تەۋەسىدە ئىشلەپچىقىرىش ـ قۇرۇلۇش بىڭتۇەنى خوتەن دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسى بار. مەمۇرىي مەھكىمە جايلاشقان خوتەن شەھىرىنىڭ ئۈرۈمچى شەھىرى بىلەن بولغان ئارىلىقى 1513 كىلومېتىر كېلىدۇ. ئومۇمىي ئاھالىسى 1 مىليون 644 مىڭ 527 بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسى 1 مىليون 614 مىڭ 116، يېزا ئاھالىسى 1 مىليون 444 مىڭ 800.

يەر تۈزۈلۈشى جەنۇبى ئېگىز، شىمالى پەس، غەربى ئېگىز، شەرقى پەس. بۇنىڭ ئىچىدە تاغلىق رايون 33.3 پىرسەنتنى، چۆل ـ جەزىرە 63.3 پىرسەنتنى، بوستانلىقلار 3.7 پىرسەنتنى

ئىگىلەيدۇ. 36 چوڭ ـ كىچىك دەريا، 58 بۇلاق بار. دەريالىرىنىڭ ئومۇمىي ئېقىن مىقدارى 8 مىليارد 820 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ، بوستانلىق رايونىدىكى يەر ئاستى سۇ بايلىقىنىڭ ئېچىشقا بولىدىغان قىسمى 2 مىليارد 363 مىليون كۇب مېتىر كېلىدۇ. ئاز ئۇچرايدىغان ئەتىۋارلىق ھايۋانلىرىدىن ئاساسلىقى ياۋا قوتاز، شىراك ياۋا ئېشىكى، شىراك جەرىنى، كۆكمەت، ئۇلار قاتارلىقلار بار. ياۋا دورا ئۆسۈملۈك بايلىقىدىن توشقانزەدىكى، قانتېپەر، قار لەيلىسى، رەۋەن، چاكاندا، چۇچۇكبۇيا، يەر مەدىكى، ئالىقات قاتارلىقلار بار. بايقالغان قېزىلما بايلىقىدىن قاشتېشى، نېفىت، كۆمۈر، تۇز، ھاك، چىرىمتال، مەرمەر تاش قاتارلىقلار بار.

خوتەن ۋىلايىتى مۆتىدىل بەلۋاغ قۇرغاق ئىقلىم رايونىغا كىرىدۇ. يىللىق ئوتتۇرىچە تېمپېراتۇرىسى 12.2℃ – 10.4℃، ئەڭ يۇقىرى تېمپېراتۇرىسى 43.2℃، ئەڭ تۆۋەن تېمپېراتۇرىسى 28.9℃-، كۈنىنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە چۈشۈش ۋاقتى 2400 – 2900 سائەت، يىغىندا تېمپېراتۇرىسى ≤10℃ 4100℃ – 4300℃. قىروسىز مەزگىلى 210 – 240 كۈن. يىللىق ئوتتۇرىچە ھۆل ـ يېغىن مىقدارى 30 – 50 مىللىمېتىر، سۇنىڭ يىللىق ئوتتۇرىچە پارغا ئايلىنىش مىقدارى 2400 – 2800 مىللىمېتىر. يىللىق ئوتتۇرىچە قۇم بوران چىقىش ۋاقتى 25 – 30 كۈن.

خوتەن ۋىلايىتى دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلىدۇ. تېرىلغۇ يەر كۆلىمى 174 مىڭ گېكتار، ئورمان كۆلىمى 147 مىڭ 500 گېكتار، پايدىلانغىلى بولىدىغان ئوتلاق كۆلىمى 1 مىليون 967 مىڭ 300 گېكتار كېلىدۇ. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىدىن ئاساسلىقى بۇغداي، كۆممىقوناق، شال، كېۋەز، ياغلىق دان ۋە ھۆل ـ قۇرۇق مېۋە ـ چېۋىلەر بار. چارۋىچىلىقى — يايلاق چارۋىچىلىقى ۋە دېھقانچىلىق رايونى چارۋىچىلىقى دەپ ئايرىلىدىغان بولۇپ، دېھقانچىلىق رايونى چارۋىچىلىقى ئاساسلىق ئورۇندا تۇرىدۇ. چارۋىسىدىن قوي، كالا، ئات، ئېشەك، تۆگە

قاتارلىقلار بار. بۇلاڭ ئىچىدە خوتەن يېرىم ئىنچىكە يۇڭلۇق قويىنىڭ سانى ئەڭ كۆپ. سانائەتتىن ئاساسلىقى ئېلېكتر ئېنېرگىيىسى، كۆمۈر سانائىتى، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى، دېھقانچىلىق ماشىنىلىرى، پاختا توقۇمىچىلىق، يىپەكچىلىك، گىلەمچىلىك، قاشتېشى ئويمىچىلىقى، ئاشلىق - ماي ۋە يېمەكلىكلەرنى پىششىقلاپ ئىشلەش قاتارلىقلار بار. يەرلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە يىپەكچىلىك، گىلەمچىلىك ۋە قاشتېشى ئويمىچىلىقى خوتەننىڭ «ئۈچ گۆھىرى» دەپ ئاتىلىپ كەلمەكتە.

خوتەن ۋىلايىتىنىڭ ئاساسىي مۇئەسسەسەلىرى ئۈزلۈكسىز ياخشىلانماقتا. دۆلەت تاشيولىنىڭ 315 - لىنىيىسى تەۋەسىنى كېسىپ ئۆتىدۇ. تارىم قۇملۇق تاشيولىدا قاتناشنىڭ باشلىنىشى خوتەن بىلەن ئۈرۈمچىنىڭ ئارىلىقىنى زور دەرىجىدە قىسقارتتى؛ ناھىيە، يېزا تاشيوللىرى تەرەپ - تەرەپكە تۇتاشقان بولۇپ، 90 پىرسەنتتىن كۆپرەكى ئاسفالتلاشتۇرۇلدى. خوتەن ئايرودرومىغا چوڭ، ئوتتۇرا تىپتىكى يولوچىلار ئايروپىلانى قونالايدۇ ۋە ئۇنىڭدىن ئۇچالايدۇ. ھەر ھەپتىدە قەرەللىك ئۈرۈمچىگە ئۇچىدىغان ئايروپىلان بار. يەتتە ناھىيە، بىر شەھەردىكى پروگراممىلىق تېلېفونلارنىڭ ھەممىسى مەملىكەتلىك ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوماتىك ئۈچۈر تورىغا كىرگۈزۈلدى.

خوتەن ۋىلايىتىگە قاراشلىق جايلار خەن سۇلالىسى دەۋرىدە گۇما، ئۇدۇن، كېرىيە، نىيا (بۇ ئەسەردە قەدىمكى نىيا بەگلىكىنىڭ نامى ‹nina› نىيا ۋە ھازىرقى ناھىيە نامى نىيە تەڭ قوللىنىلدى)، ئۇزۇنتات بەگلىكلىرىنىڭ يېرى بولغان ۋە غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىگە قارىغان. تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ۋىسا تۇتۇق مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان. يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە چاغاتاي ئەۋلادىدىن بولغان خانلارنىڭ سۈيۇرغاللىق يېرى بولغان. چىڭ سۇلالىسى چيەنلۇڭنىڭ 24 - يىلى (مىلادىيە 1759 - يىلى) خوتەن خان ئامبىلى قويۇلغان. چىڭ سۇلالىسى گۇاڭشۇنىڭ 9 - يىلى (مىلادىيە 1883 - يىلى) خوتەن بىۋاستە

قاراشلىق ئايمىقى تەسىس قىلىنىپ، قەشقەر ۋالىيمەھكىمىسىگە قارىغان. مىنگونىڭ 9 - يىلى (مىلادىيە 1920 - يىلى) خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى تەسىس قىلىنغان، كېيىن 7 - مەمۇري رايون دەپ ئۆزگەرتىلگەن. مىنگونىڭ 32 - يىلى (مىلادىيە 1943 - يىلى) ۋالىي مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلگەن. 1950 - يىلىنىڭ باشلىرىدا خوتەن ۋالىي مەھكىمىسى قۇرۇلغان. 1979 - يىلى خوتەن ۋىلايىتى قۇرۇلغان.

بۇ ۋىلايەتنىڭ ئاساسلىق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن نىيا خارابىسى، ئاقسىپىل قەدىمىي شەھىرى، مەلىكىئاۋات خارابىسى قاتارلىقلار بار. ئاساسلىق مەنزىرىلىك جايلىرىدىن قۇملۇق مەنزىرىسى، بىپايان قاراقورۇم تېغى، چەكسىز كەتكەن ئۆزۈم كارىدورى قاتارلىقلار بار.

قەدىمكى خوتەن «يىپەك يولى»نىڭ جەنۇبىي لىنىيىسىدىكى مۇھىم بوستانلىق بولۇپ، يىراق قەدىمكى زاماندىن باشلاپ ئىنسانلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان ھەم ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە شۇ دەۋرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە خاس بولغان مەدەنىيەتلەرنى يارىتىپ، قەدىمكى خوتەن بوستانلىقىدا ياشىغان ئەجدادلارنىڭ تارىخى، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئىزچىللىقىنى ساقلاپ كەلگەن. مانا شۇ ئەجدادلاردىن قالغان تارىخىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى قەدىمكى خوتەن بوستانلىقىنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان بولۇپ، ئۇلار ئەينى دەۋرنىڭ شاھىتى سۈپىتىدە قەدىمكى خوتەننىڭ شانلىق مەدەنىيىتىنى نامايان قىلىپ تۇرماقتا ھەم «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار»لىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇرماقتا.

19 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدىن باشلانغان غەرب ئېكسپېدىتسىيىچىلىرى ۋە ئارخېئولوگلىرىنىڭ قەدىمكى خوتەن رايونىدىكى ئىلمىي تەكشۈرۈشلىرى، يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن ئېلىپ بېرىلغان قەدىمكى خوتەن رايونىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش خىزمەتلىرى، بولۇپمۇ جۇڭگو -

ياپونىيىنىڭ نىيا خارابىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك بىرلەشمە تەكشۈرۈشى، جۇڭگو - فرانسىيىنىڭ كېرىيە دەرياسى ۋادىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشى، قېزىشى ئارقىلىق قولغا كەلتۈرۈلگەن غايەت زور نەتىجىلەر خوتەننىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنىڭ سىرلىق چۈمپەردىسىنى ئاچتى، قەدىمكى خوتەننى دۇنياغا تونۇتتى. قەدىمكى خوتەن ھەققىدە نۇرغۇن ئېكسپېدىتسىيە خاتىرىلىرى يېزىلدى. مەخسۇس ئىلمىي تەتقىقات ئەسەرلىرى ئېلان قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، نۆۋەتتە قەدىمكى «ئۇدۇنشۇناسلىق»تىن ئىبارەت بىر ئىلىمنىڭ بارلىققا كېلىشىگە ئاساس سېلىندى.

بۇ كىتابتا خوتەننىڭ يىراق قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى، خوتەننىڭ قەدىمكى قىيا تاش رەسىملىرى سەنئىتى، كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتى، نىيا قەدىمكى خارابىسىنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيىتى، خوتەننىڭ قەدىمكى تىل - يېزىق، ۋەسىقىلىرى قاتارلىق مەزمۇنلار بايان قىلىندى.

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب خوتەننىڭ يىراق قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى 1
1. خوتەننىڭ تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى 3
2. خوتەننىڭ برونزا قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى 21
3. خوتەننىڭ دەسلەپكى تۆمۈر قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى 25
4. خوتەننىڭ قەدىمكى قىيا تاش رەسىملىرى سەنئىتى ... 31

ئىككىنچى باب خوتەن كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتى .. 45
1. كېرىيە دەرياسى ۋادىسىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش 46
2. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتىنىڭ بايقىلىشى ۋە نام ئېلىشى 52
3. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيىتىنىڭ دائىرىسى ۋە ساقلىنىش ئەھۋالى 53
4. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيىتىنىڭ يىل دەۋرى 72
5. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتىدىكى ئىقتىسادىي فورماتسىيە 76
6. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتىدىكى ئىجتىمائىي فورماتسىيە 86
7. كېرىيە دەرياسى ۋادىسىنىڭ مەدەنىيەت ئېكولوگىيىسى 97

8. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيىتىنىڭ قوشنا جايلار مەدەنىيىتى بىلەن بولغان باغلىنىشى.................................104
9. كېرىيە دەرياسى ۋادىسى مەدەنىيىتىنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك تەتقىقاتتىكى مۇھىملىقى ۋە ئەھمىيىتى 112

ئۈچىنچى باب نىيانىڭ ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيىتى .. 119
1. نىيا خارابىسىنىڭ بايقىلىشى ۋە «نىيا» نامى 119
2. نىيا خارابىسىنىڭ تەبىئىي شارائىتى ۋە ساقلىنىش ئەھۋالى 123
3. نىيا خارابىسىدە ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ئەھۋالى 126
4. نىيا خارابىسىنىڭ تارقىلىشى ۋە ئالاھىدىلىكى......141
5. نىيا خارابىسىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش 150
6. نىيا خارابىسىنىڭ يىل دەۋرى 180
7. نىيا خارابىسىدە ئەكس ئەتكەن ئىقتىسادىي فورماتسىيە...184
8. نىيا خارابىسىدە ئەكس ئەتكەن ئىجتىمائىي فورماتسىيە 204
9. نىيا خارابىسىنىڭ ئارخېئولوگىيىلىك تەتقىقاتتىكى قىممىتى ۋە ئەھمىيىتى 228

تۆتىنچى باب خوتەننىڭ قەدىمكى تىل - يېزىق، ۋەسىقىلىرى...243
1. قاروشتى يېزىقى 245
2. ئۇدۇن يېزىقى 256
3. خەنزۇ يېزىقىدا قەغەزگە پۈتۈلگەن ۋەسىقىلەر 262
4. تۈبۈت يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر..........................266

بىرىنچى باب

خوتەننىڭ يىراق قەدىمكى زامان مەدەنىيىتى

تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت — يازما خاتىرىگە ئېلىنمىغان، يەنى يېزىق پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرىكى دەۋرنىڭ مەدەنىيىتى بولۇپ، ئارخېئولوگىيە ئىلمىدە بۇ دەۋر «تارىختىن بۇرۇنقى دەۋر» دەپ ئاتىلىپ، بۇ دەۋردە بارلىققا كەلگەن مەدەنىيەتكە «تارىختىن بۇرۇنقى مەدەنىيەت» ياكى «تارىختىن بۇرۇنقى ئارخېئولوگىيىلىك مەدەنىيەت» دەپ نام بېرىلگەن. بۇ دەۋر ئىنسانلارنىڭ كونا تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتىدىن تاكى يېزىق پەيدا بولغان دەۋرگىچە بولغان ۋاقىتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. بۇ دەۋردە ئىنسانلار كونا تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى، ئوتتۇرا تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى، يېڭى تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى، برونزا قوراللار (مىس بىلەن قەلەينىڭ بىرىكمىسىدىن ياسالغان قوراللار) دەۋرى مەدەنىيىتى، تۆمۈر قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى قاتارلىق قەدىمكى مەدەنىيەت دەۋرلىرىنى باشتىن كەچۈرگەن ھەمدە ھەرقايسى دەۋرلەرگە خاس مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى، ھەر خىل قىيا تاش رەسىملىرىنى قالدۇرغان.

شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە قېزىشلاردا بايقالغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇنىڭدىن 10 مىڭ يىل بۇرۇن شىنجاڭدا ئىنسانلار پائالىيەت ئېلىپ بارغان. ئەينى چاغدىكى كىشىلەر ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاپ ئۇلارنىڭ گۆشلىرىنى، ياۋا مېۋە ۋە ياۋا ئۆسۈملۈك قاتارلىقلارنى ئوزۇقلۇق قىلغان. بۇنىڭدىن 6000 — 7000 يىل

بۇرۇن شىنجاڭدا ئىپتىدائىي تېرىقچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بارلىققا كەلگەن. بۇنىڭدىن 4000 يىل بۇرۇن شىنجاڭ برونزا قوراللار دەۋرىگە قەدەم قويغان. شىنجاڭ برونزا قوراللار دەۋرىگە قەدەم قويۇشتىن بۇرۇن، بۇ زېمىندا ياشىغان ئەجدادلار ئىگىلىكىدە ئوۋچىلىق، ياۋا مېۋە ۋە ياۋا ئۆسۈملۈكلەرنى تېرىپ ئوزۇقلۇق قىلىش ئاساسىي ئورۇندا تۇرغان، كىچىك كۆلەمدىكى چارۋىچىلىق ۋە تېرىقچىلىقمۇ بولغان. برونزا قوراللار ئىشلىتىلگەندىن كېيىن، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنىڭ ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، ئەجدادلارنىڭ تەبىئىي مۇھىتنى ئۆزگەرتىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش جەھەتتىكى ئىقتىدارى زور دەرىجىدە ئۆسۈشكە باشلىغان ۋە ئۇلارنىڭ پائالىيەت دائىرىسىمۇ تەدرىجىي ھالدا كېڭەيگەن. بۇنىڭدىن تەخمىنەن 3000 يىل بۇرۇنقى زامانلارنىڭ ئالدى - كەينىدە تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىدا، بولۇپمۇ شىمالىدا چارۋىچىلىق ناھايىتى تەرەققىي قىلغان، نۇرغۇن رايونلاردا كىشىلەر سۇ ۋە ئوت - چۆپ قوغلىشىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان كۆچمەن چارۋىچىلىق تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزگەن. تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى پايانسىز ئوتلاق - داللاردا ياشايدىغان ئاھالىلەرنىڭ ئىگىلىكىدە چارۋىچىلىق ئاساس قىلىنغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەللىرى «كۆچمەن بەگلىكلەر» دەپ ئاتالغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تېرىقچىلىقنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى تارىم ئويمانلىقى، تۇرپان ئويمانلىقى ۋە قۇمۇل بوستانلىقىدا تىرىكچىلىك قىلغان ئەجدادلار تەدرىجىي ھالدا مۇقىم ئولتۇراق تۇرمۇشقا قەدەم قويۇپ، دېھقانچىلىقنى ئاساس قىلغان ھەمدە بىر ياكى بىر نەچچە شەھەرنى سىياسىي مەركەز قىلغان «شەھەر بەگلىكلىرى»نى بارلىققا كەلتۈرگەن. مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 3 - ئەسىر ئەتراپىدا، شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ مەدەنىيلىك دەۋرىگە قەدەم قويغان. ئارخېئولوگىيىلىك بايقاشلاردىن مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇكى، ئەينى ۋاقىتتا نۇرغۇن جايلارنىڭ ئىجتىمائىي

ئىشلەپچىقىرىشىدا دېھقانچىلىق بىلەن چارۋىچىلىق تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان. بەزى رايونلاردا دېھقانچىلىق، يەنە بەزى رايونلاردا چارۋىچىلىق ئاساسىي ئورۇندا تۇرغان.

1. خوتەننىڭ تاش قوراللار دەۋر مەدەنىيىتى

قەدىمكى خوتەن رايونىنىڭ تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتىگە مەنسۇپ خارابە ـ ئىزلار كۆپلەپ تېپىلىۋاتقان بولسىمۇ، بىراق بۇ ھەقتە سىستېمىلىق تەتقىقات ئېلىپ بېرىلمىغانلىقى ئۈچۈن، قەدىمكى خوتەن رايونىنىڭ تاش قوراللار دەۋرىدىكى مەدەنىيىتىنىڭ خاراكتېرى ۋە تەرەققىيات باسقۇچلىرى ھەققىدىمۇ ئوخشىمىغان قاراشلار مەۋجۇت. بىز قەدىمكى خوتەن رايونىنىڭ تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى ھەققىدە توختالغاندا، نۆۋەتتە شىنجاڭنىڭ تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتىگە ئائىت بىرقەدەر ئومۇمىي بولغان چۈشەنچىلەرنى ئاساس قىلدۇق.

كونا تاش قوراللار دەۋرى — ئىنسانلار تاشلارنى چوقۇپ، يونۇپ ھەرخىل قوراللارنى ياسىغان ھەم ئىشلەتكەن دەۋر بولۇپ، بۇ خىل چوقۇپ، يونۇپ ياسالغان قوراللارنى ئىشلىتىش كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاساسىي ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ. بۇ دەۋرنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە شىنجاڭدا ياشىغان قەدىمكى ئاھالىلەر تەرمىچىلىك (يېگىلى بولىدىغان تەبىئىي ئۆسۈملۈك ۋە ياۋا مېۋىلەرنى يىغىش)، دەريا بېلىقلىرىنى تۇتۇش ۋە ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىغان.

شىنجاڭدا ھازىرغىچە كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىگە مەنسۇپ خارابە ـ ئىزلاردىن تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيىسىدىكى جىرغال كونا تاش قوراللار ئىزى، خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئوڭ قىرغىقىدىكى كونا تاش قوراللار ئىزى، لوپ ناھىيىسىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قۇرۇق دەريا قىنى بويىدىكى كونا تاش

قوراللار ئىزى، نىيە ناھىيىسى ناغرىخانىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى قۇرۇق دەريا قىنى بويىدىكى كونا تاش قوراللار ئىزى، قوبۇقسار ناھىيىسى قوشتۆگە كونا تاش قوراللار ئىزى ۋە يارغول قەدىمكى شەھىرى غەربىي غول تۆپىلىكىدىكى كونا تاش قوراللار ئىزى قاتارلىقلار بايقالغان بولۇپ، ئالدىنقى تۆت ئىزدىن چوقۇپ ياسالغان تاش قوراللاردىن چوڭ تىپتىكى چاناش - يانجىش قورالى، تاش بازغان، تاش ئۆزەك ۋە چوقۇش قورالى قىلىنغان يالپاق تاش قوراللار قاتارلىقلار تېپىلغان[1]. بۇ ئىزلار ئىچىدىكى يارغول قەدىمكى شەھىرى غەربىي غول تۆپىلىكىدىكى كونا تاش قوراللار ئىزى شىنجاڭنىڭ كونا تاش قوراللار دەۋرى مەدەنىيىتى ئارخېئولوگىيىسىدىكى مۇھىم بىر بۆسۈش ھېسابلىنىدۇ[2].

1987 - يىلىدىن 1990 - يىلىغىچە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى ۋە ئامېرىكا ئارىزونا ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرغاق رايونلارنىڭ تەبىئىي بايلىقىنى ئېچىپ پايدىلىنىشنى تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ بىرقانچە يېرىدىن كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ خۇسۇسىيىتىگە ئىگە ئۇرۇپ ياسالغان تاش قوراللار ۋە تاش پارچىلىرىنى تاپقان.

تۆۋەندە خوتەندىن تېپىلغان قەدىمكى تاش قوراللار ئەينى چاغدىكى رەت تەرتىپى ۋە قويۇلغان نومۇرلىرى (بەلگىسى) ئاساسىدا تونۇشتۇرۇلىدۇ.

---

[1] يۇ تەيشەن: «غەربىي يۇرتنىڭ ئومۇمىي تارىخى»، جۇڭجۇ قەدىمكى ئەسەرلەر نەشرىياتى 1996 - يىلى خەنزۇچە نەشرى، 3 - بەت؛ مىياۋ پۇشېڭ، تيەن ۋېيجاڭ: «شىنجاڭ تارىخى تېزىسلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2004 - يىلى خەنزۇچە نەشرى، 5 - بەت.

[2] ئىدرىس ئابدۇرۇسۇل قاتارلىقلار: «تۇرپان ئويمانلىقى يارغول قەدىمكى شەھىرى غەربىي غول تۆپىلىكىدىن بايقالغان كونا تاش قوراللار ئىزى»، «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى، ئۇيغۇرچە، 2001 - يىللىق 1 ـ 2 - قوشما سان، 30 - بەت.

此为试读，需要完整PDF请访问：www.ertongbook.com